

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

ring till läsaren, trots att hennes redovisning av det litterära materialet är både ingående och fokuserad till specifika tematiska läsningar. För den läsare som är väl insatt i svensk 1800-talslitteratur synliggör emellertid Söderholms framställning en mängd nya litteraturhistoriskt intressanta sammanhang och samband.

Min sammanfattande bedömning är att Gundel Söderholms avhandling *Svea. En litterär kalender 1844–1907* är en gedigen forskningsprestation. Avhandlingen presenterar och analyserar ett stort och hittills obearbetat material, Bonniers folkkalender *Svea* med 64 årgångar. Den är en bibliografisk skattkammare för alla litteraturforskare med sina förteckningar av alla enskilda författares texter tillika med alla osignerade bidrag i kalendern.

Därtill ger Söderholms studie en ny bild av kalenderlitteraturens betydelse i Sverige under senare delen av 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Avhandlingen visar övertygande hur kalendern *Svea* utgör en ideologisk tidspegel och hur betydande den var som kulturellt forum för sin tids författare, bildkonstnärer och kulturpersonligheter. Söderholms genomgång av materialet i *Svea* både bekräftar och modifierar tidigare forskning vad gäller dåtidens ideologiska idéer och kulturuttryck. Hennes analys av hur materialet ger uttryck för nationalistiska strömningar utifrån begrepp som historicism och modernitet/antimodernitet är av idéhistoriskt värde.

Söderholm visar också övertygande hur en studie av det stora skönlitterära materialet i *Svea* både modifierar och kompletterar den rådande bilden av svensk förlags- och litteraturhistoria. Förutom att hon belyser nya aspekter i koncernen Bonniers förlagshistoria, inte minst i redovisningen av korrespondensen mellan Albert Bonnier och medarbetarna, presenterar och synliggör hon flera hittills i det närmaste förbigångna författarskap, samtidigt som hon kompletterar bilden av välkända författare. Vem känner idag till att August Strindberg inledde sitt författarskap som reklamtextförfattare för en livförsäkring eller att den så kallade storsvenska generationen, Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Oscar Levantin och Gustaf Fröding, publicerade sig i så hög grad i en litterär julkalender? Allt detta och mycket mer får läsaren veta i Söderholms avhandling. Avhandlingen är en brett upplagd kulturanalytisk studie där läsaren får en övertygande redovisning av det

komplexa förhållandet mellan skönlitteratur och samtida samhällsutveckling, konst, ideologi, förlagsintressen och litteraturutbud.

Yvonne Leffler

Erik Erlandson-Hammargren, *Från alpromantik till hembygdsmantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Gidlunds förlag, Hedemora 2006.

När denna recension skrivs är det 2007, Linnés jubileumsår, och Sverige firar blomsterkonungen med vederbörlig pompa och ståt. Linnés vetenskapliga tankar har visserligen kommit att ifrågasättas i och med nya landvinningar inom evolutionsbiologin och genetiken, men hans betydelse för svenskarnas natursyn kan inte ifrågasättas. Särskilt efter den sent publicerade översättningen av *Iter lapponicum* (1889), kan man utan överdrift påstå att inflytelsrika skribenter lät sig påverkas av och vidarebefordra hans naturkänsliga perspektiv till den bildade läsaren och den intresserade allmänheten.

Erik Erlandson-Hammargren undersöker i sin omfattande avhandling *Från alpromantik till hembygdsmantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, en central period i landets historia för utvecklingen och spridningen av en nationellt formad natursyn. Nu är det som titeln visar inte i första hand Linné som är författarens mål, även om ingen kan neka till att de naturuppfattningar som kommer i dagen i hans undersökning på ett eller annat sätt har sin grund i Linnés iakttagelseförmåga och nyfikenhet. Huvudföremålen för undersökningen är i stället den mängd artiklar som publicerades i *Svenska turistföreningens årsskrift*. STF bildades 1885 och dess första årsskrift täcker alltså detta år. Att den främre gränsen för undersökningen sätts till 1915 beror dels på att första världskrigets utbrott ses som en historisk gräns, dels på att jubileumsåret innebar en möjlighet till en sammanfattande återblick för föreningen. Författaren menar dessutom att Lagerlöfs *Nils Holgersson* – vars första del utkom 1906 – då med säkerhet kan bevisas ha påverkat materialet i tidskriften. Lagerlöfs fiktiva berättelse med folkbildarambitioner är Erlandson-Hammargrens an-

dra primärkälla, och tillsammans med illustrationer, fotografier och kartor utgör den en del av ett mångfasetterat och divergent material ur vilket författaren föresatt sig att vaska fram det han väljer att kalla en "naturesyn". Detta ord betecknar en uppfattning om naturen kring oss som i hög grad präglas av det framväxande industrisamhället och det något diffusa begrepp vi kan kalla moderniteten. Som ett komplement behandlas också två noveller av Lagerlöf, vilka publicerades i STF:s årsskrifter. Alltså finns de föga kända "En historia från Halland" (1910) samt "Gammal fåbosägen" (1914) med i primärmaterialet.

Vad författaren strävar efter i sin studie är bland annat att visa på de samband som finns mellan dessa olika skriftliga och visuella källor. De hör inte bara till olika genrer, utan är som synes av helt olika estetiska kategorier, men Erlandson-Hammargren menar att de på ett mer övergripande plan samverkar med sekelskiftets och det tidiga 1900-talets moderniseringsprocess. I takt med denna process förändrades naturesynen eftersom landets sociala och politiska utveckling tog sig skiftande former och möjligheten till t.ex. rekreation successivt ökade. Avhandlingsprojektets strävan kan te sig som ganska abstrakt och svårfångad, men det är en av bokens stora förtjänster att den förmår konkretisera denna historiska utveckling. Förtjänstfullheten kommer sig av en synnerligen rik redovisning av primärmaterialet som – bortsett från Lagerlöfs roman – idag är ganska svåröverkomligt. I detta avseende får man som läsare av avhandlingen naturligtvis ta det goda med det onda: det kan i längden bli mödosamt att ta sig igenom alla referat och citat, men å andra sidan får man intrycket av att författarens teser är tämligen väl underbyggda.

Den historiska processen, som är den bas på vilket STF:s och Lagerlöfs texter vilar, finns närvarande bland annat i den så kallade "Norrlandsfrågan" som under den undersökta tiden var en högst levande debatt. Norrland dominerade STF:s årsskrifter under föreningens första år eftersom landsändan då inte bara var exotisk och avlägsen de mer sydliga kultur- och industriregionerna utan för att den också erbjöd möjligheter för exploatering. Författaren redogör i stora drag för hur debatten tog sig uttryck och kan visa på hur olika författare, som Olof Högberg och Lubbe Nordström, med sina olika prognoser såg hur naturen kunde vårdas och utnyttjas i vår nordligaste landsdel. I korthet kan man konstatera att Norr-

land sågs som möjligheternas land, ett land som kunde bidra med råvaror till industrin och därmed spela en central roll i den industriella utvecklingen.

För turistföreningen var det dock främst Norrlands sublimes landskap som lockade, och det är i detta sammanhang man ska förstå avhandlingens undertitel. Författaren menar – med gott understöd av primärmaterialet – att man kan se ett tydligt inslag av kontinentalt inspirerad, så kallad "alpromantik" i den naturesyn vi finner i årsskrifterna från tiden före sekelskiftet. Den upplevelse en vandrare kunde få av Stora Sjöfallet eller Kebnekaise var mättad av storslagenhet, vildhet och bävan. "Hembygdsromantiken", som dyker upp senare, söker å sin sida sina ideal i den kultiverade naturen: i de böljande ängarna, rödjan, den planterade skogen.

Uppenbarligen kan den noggranne läsaren finna skiftningar och förändringar i synen på naturen, bearbetade i STF:s skribenters texter. De olika sätten att uppskatta och se olika värden i naturen ges namn som biocentrisk, antropocentrisk och instrumentell. En biocentrisk naturesyn innebär att det vilda levande ses som primärt, "naturen har ett egenvärde, ett värde i sig själv" (s. 19), medan den antropocentriska naturesynen innebär att man uppskattar mänskliga inslag i naturen och att värdet på naturen påverkas av människans förmåga att ta del av och behärska den. Den instrumentella naturesynen är en variant av den antropocentriska som dock lägger vikt vid naturens användbarhet, som råvaruproducent i första hand, men också som mål för turistiska upplevelser. Erlandson-Hammargren presenterar fler "naturesyner" och ger sig lite försiktigt in i en diskussion som kunde leda hur långt som helst. Naturesyn är i sig självt inget klockrent begrepp och definitionerna av de olika "synerna" mest pragmatiska efterkonstruktioner snarare än klara och entydiga programförklaringar.

Det är förstäligt att författaren inte i första hand valt dessa beskrivningar av divergerande naturesyner som utgångspunkt för sin studie eftersom de skulle ha skapat mer av förvirring och definitionsproblem än av upplysning och struktur. Nu faller valet av teoretisk gudfader i stället på geografen Jay Appleton och hans så kallade habitatteori. Appletons idéer finns uttryckta i *The Experience of Landscape* (första upplaga 1975), men också i *The Symbolism of Habitat* (1990) och går i korthet ut på att människan upplever ett landskap

som skönt om det skänker henne vissa funktionella fördelar. Fördelarna kan innebära att människan kan få en överblick över ett rimligt stort landområde och därigenom upptäcka fiender och till exempel mat, vatten och skydd. Appleton kallar detta perspektiv för "a prospect". Den andra typen av "habitat", som Appleton kallar "a refuge", är tvärtom skyddande och tryggt – en skog, en isolerad dal, en grotta, kanske. I Erlandson-Hammargrens version blir de två perspektiven till "vy" respektive "ly", och de kan då enskilt eller i kombination med varandra användas för att visa hur naturskildringar, bilder och kartor antingen vetter mer åt det ena perspektivet än åt det andra, eller hur de två perspektiven kombineras för att uppnå ett slags harmonisk plats.

Appletons teori bör ses som ett försök att förstå människans val av boplatser och mål under något slags urtid, och hur vår relativa utsatthet då fortfarande präglade vårt sätt att se och uppskatta naturen. Kontentan av Appletons idéer är att det vi ser som skönt i ett landskap är det som gynnar vår överlevnad – eller snarare det som våra förfäder en gång för kanske hundra tusen år sedan genom surt förvärvad erfarenhet tyckte verkade vara den bästa platsen att bo och leva på. Appleton sammanfattar så här: "aesthetic satisfaction, experienced in the contemplation of landscape, stems from the spontaneous perception of landscape features which, in their shapes, colours, spatial arrangements and other visible attributes, act as sign-stimuli indicative of environmental conditions favourable to survival, whether they really are favourable or not" (Appleton 1975, s. 69). Med denna teori i handen har avhandlingsförfattaren ett teoretiskt redskap som åtminstone hjälpligt gör honom överlevnadsduglig i den djungeln av medierade naturupplevelser han satt sig före att genomströva.

Efter den teoretiska genomgången möter vi kapitlet "Från glaciär till skogsbygd" i vilket tiden 1886–1900 redovisas. Under denna period genomgår det svenska samhället en modernisering som också tar sig uttryck i STF:s årsskrifter. Kort sagt sker en förändring i texterna (författade av skribenter som A. G. Högbom, Fredrik Svenonius och Hugo Samzelius) under denna tid som innebär att det tidiga vurmandet för det sublima, men tämligen oanvändbara fjäll- och glaciärlandskapet, successivt ersätts av ett större intresse för de mer nyttiga skogarna. I texter skrivna av Otto Vesterlund framställs en svensk vari-

ant av "alpromantiken" där blotta närvaron av sublima scenerier kan fungera läkande för den av urbanitetens trängsel plågade människan, och Lappland skildras som "paradiset på jorden" (s. 77).

Men naturens storslagenhet kan också användas för att spegla nationens. Den flitige skribenten Svenonius skriver till exempel om glaciären Noukostak att det "är denna blandning av mildhet och kraftigt, men lugnt majestät, som förlämnar många landskap i den svenska lappmarken ett så hänförande behag, att till och med Norges sköna, men trotsiga fjällnatur får stå tillbaka vid jämförelsen" (s. 116). Naturen blir på känt maner en "tafla" eller ett "panorama", och STF:s skildringar av det storsvenska landskapet präglas av samma hyllande av det svenska som exempelvis Heidenstams dikter i *Valfart och vandringsår*, Ellen Keys "hembygdspräglade nationalism" (s. 110) och Hazelius Skansenprojekt. Denna typ av framställningar, präglade av storslagen nationalromantik, minskar efter hand i antal och ersätts allt mer av texter och bilder som skildrar människan i skuggan av de stora, ekonomiskt gångbara och lika patriotiska skogarna. I bild och text skildrar STF:s årsskrifter nöjet av att sitta tryggt i skydd i en stuga med skogen bakom sig.

Efter sekelskiftet vill Erlandson-Hammargren se en tydlig förändring av natursynen, så som den framträder i STF:s texter. "Från vildmark till vattenspeglar" heter nästa analyskapitel, och författaren kan här genom att utläsa trenderna i årsskriftens artiklar hävda att kritiken av den industriella exploateringen av Norrland växer sig allt starkare. Till och med den tämligen fredliga turismen framställs i några artiklar som ett problem. I samband med detta kan han också visa hur skildringarna av samerna reformeras och det uppstår något han väljer att kalla "lappsympati" i det att de nomadiserade samerna inte bara ses som exotiska element i en vild natur utan också som ett slags offer för modern exploatering. Samtidigt verkar det som om hembygdsbildningarna ökar under denna tid, men också intresset för att kartlägga och på ett närmast kolonialistiskt sätt kartlägga tidigare vilda landområden. Vattenspeglarna, då? Ja, författaren finner också en mängd texter och bilder som redogör för en mer tämjad vildhet, där lyperspektivet dominerar: "ett domesticerat landskap med blanka vattenspeglar, gröna ängar och röda stugor under dungar av lövträd mot en fond av mörk barrskog" (s. 247).

”Nils Holgerssons underbara resa i STF:s värld” kommer härnäst i framställningen, och det är ganska typiskt för avhandlingens perspektiv att årskrifterna tycks skapa en ”värld” med hjälp av sina texter och bilder i vilken även väletablerade författare måste träda in. Kopplingen till Lagerlöf är dock inte genetisk i något klassiskt kausalt hänseende. Visserligen nämner författaren STF:s årsskrifter i förarbetena till verket, men som vi vet var incitamentet i första hand att göra en gångbar lärobok för skolbruk. Det är snarare med hjälp av implicita antydningar som avhandlingsförfattaren kan visa att Lagerlöf är nedsänkt i den värld STF skapat. Särskilt påfallande menar Erlandson-Hammargren förbindelserna mellan det fotografiska materialet vara i de båda verken. Eftersom pysslingen Nils får skåda Sveriges avlånga land från gåsryggen, dominerar inte oväntat ”vyerspektivet”, både i texten och i de illustrationer som beledsagar verket. Norrland sett lite grand från ovan är också hos Lagerlöf ett framtidsland, och hennes uppfattning av landskapet helt i paritet med den explorativa syn som framkommer i de tidiga årsböckerna. Skildringarna av den norrländska hembygden kopplas dock samman med något som Erlandson-Hammargren kallar ”lantleverne-idealiserings”, och som sådan alls inte ter sig särskilt modern, något som komplicerar Lagerlöfs skildring av de nordliga landskapen. En annan komplikation är att Lagerlöf tycks kombinera industrioptimism (ja till utnyttjandet av älvarna, skogen, malmen) med en tidig ekologisk medvetenhet om exploaterings nackdelar och en underförstådd biocentrisk världsbild, bland annat manifesterad i kapitlet ”Jernverket”.

I avsnittet om Lagerlöf behandlas också de två novellerna ”En historia från Halland” och ”Gamal fåbodsägen”, vilka som nämnts publicerades i STF:s årsskrifter 1910 och 1914. Berättelserna är beställningsverk, skrivna efter envisa propåer från årsskriftens redaktörer (Ruben G:son Berg respektive Ezaline Boheman). Men med den förstnämnda berättelsen gavs Lagerlöf dessutom möjlighet att komplettera sin roman med en berättelse från det ”glömda” landskapet Halland, och den andra novellen ligger innehållsmässigt mycket nära romankapitlet ”I Bergslagera”.

Avhandlingens avslutande analyskapitel heter ”Hem till nationen” och täcker alltså tiden närmast före första världskrigets utbrott. Natursynen i dessa årsskrifter, menar författaren, utmärks av en viss ökning av den biocentriska natursynen –

en ekologisk medvetenhet börjar alltså göra sig gällande – samtidigt som också den ”herraväldesinriktade” natursynen stärks. Den senare tendensen kopplas till den germanska heimat-tanken, där hembygden, dess landskap, natur och historia får en närmast mytisk betydelse för människans existens. Erlandson-Hammargren menar att denna mytiska tanke delvis kan fungera som ett sätt att skyla över sociala konflikter som framträder genom arbetarrörelsen uppkomst och framsteg. I hembygdens utopiska harmoni och självklara arbetsdelning råder inga klasskonflikter, en synvillia som under denna tid kunde användas för att skapa en samsyn på det nationella projekt moderniseringen av Sverige innebar. Avhandlingsförfattaren komprimerar denna utveckling i följande stycke: ”sanhörighetskänslan mellan land och folk skulle medverka till att överbrygga intressekonflikter av olika slag. Medlet för detta var naturen; genom dess skönhet skulle patriotiska känslor väckas” (s. 380).

Som framgår av referatet är *Från alpromantik till hembygdsromantik* en innehållsrik avhandling. Studien värjer inte för att erbjuda förslag till förbindelser mellan primärmaterialet och det som man lite slarvigt kan kalla samhällsutvecklingen. Nu är det inte främst i denna svåra sammanställning som avhandlingens styrka ligger utan i författarens förmåga att lyfta fram tidigare förbigångna texter och frågeställningar, och i detalj redogöra för hur natursynen framträder i olika typer av primärmaterial. Här är Erlandson-Hammargren både noggrann, detaljerad och mycket konsekvent i sitt sätt att använda bland annat Appletons teoretiska ramverk i sina analyser. Ett sådant tillvägagångssätt förutsätter upprepningar, och man skulle kunna invända att avhandlingen knappast varit mindre övertygande om exemplen varit något färre.

Studien är dock långt ifrån fri från invändningar, något som jag redan antytt. Det kanske mest problematiska är författarens sätt att använda Appletons teori, som ibland snarare läser hans analyser vid ett begränsande perspektiv snarare än öppnar för nya möjligheter. Tyvärr sträcker sig mina kunskaper på området inte längre än att jag bara lite våghalsigt kan antyda att Appletons studier nog får ses som om inte dubiösa så åtminstone problematiska. Visserligen garderar sig Appleton genom att definiera landskap som ”perceived environment” för att därmed kunna anknyta natursynen till människans uppfattningsförmåga.

Frågan är dock om det är möjligt att konstruera en brygga från vad det mänskliga medvetandet faktiskt upplever av naturen och hur denna upplevelse formas av kulturella konventioner och historiska processer. Visserligen framhåller Erlandson-Hammargren att det han studerar är skildringar av upplevelser (medierade upplevelser) men legitimiteten i prospect-refuge-dikotomin får nog anses omöjlig att avgöra. Kanske är skildringarna av den norrländska naturen snarare mättade med sekelgammal retorik än med intryck av mer eller mindre lämpliga habitat?

Inte heller som redskap är Appletons dikotomi särskilt skarpsvassad i avhandlingsförfattarens händer. Inte minst framgår detta av det överrika bruk av sammansättningar läsaren får ta del av när bilder, texter och kartor analyseras. Vi möter "lyelement", "lysymbolik", "lyorienterade detaljer", "lykaraktär" och ett "svagt lyelement", och konfronteras med "vyelement", "övergripande vy-perspektiv", "vysymboler" och en "välbalanserad blandning av ly- och vysymboler". Författaren talar också om "lysymbolisk tyngd", en "kraftfull förstärkning av lyelementen" och rentav om en "fördubbling av lyelementer". Det är orättvist att klippa dessa exempel ur sina sammanhang men jag gör det för att visa hur diskutabelt det blir att luta sig mot kategorier som i sig själva verkar innehålla inte bara sin egen motsats utan också rika möjligheter till variationer och dubblingar. Jag kan förstå att Erlandson-Hammargren sökt efter en struktur i det komplexa materialet, men sedan tyvärr låtit mångtydigheten och det glidande perspektivet paradoxalt nog fördunklas av en exakthet som ändå varit omöjlig att uppnå. Särskilt tydligt blir detta i de tabeller vi återfinner på sidorna 219, 221 och 223 där han till exempel kan konstatera att det under perioden 1895 – 1907 finns 4,4 % "lappländska vattenfall" bland "motivkretsarna" i illustrationerna i STF:s årsskrifter. Under samma tid hittar vi 17,6 % "hus" i samma bildcorpus och 4,5 % "slot". Förutom den kanske självklara frågan "procent av vad?", kan man också undra vad detta slags kategorisering egentligen beskriver. Visst, man kan visa tendenser som tycks säga att "vymotiven" ökar och "lymotiven" minskar eller vice versa, men frågan är om man behöver gå omvägen via tabeller för att konstatera detta. Appletons perspektivlära är ett verktyg som kan styra upp ett bångstyrigt primärmaterial, men författarens strävan att in i minsta detalj stuva in textuella och visuella motivkretsar i

fållor motverkar snarare än tjänar syftet med avhandlingen.

Åt motsatt håll går Erlandson-Hammargren ibland när han mer fritt tyder materialet. Hans sakliga beskrivningar övergår alltför ofta i maffiga tolkningar. Förvisso är det svårt att avgöra när det ena blir det andra, men en jämförelse av två fotografier, av H. Holm och Carleton Watkins, som kombinerar bilder av järnvägsspår och bergsmassiv får tjäna som exempel. Här finns beskrivande text: "Holms och Watkins bilder består av två huvudsakliga element som ställs mot varandra, nämligen järnvägsspåren och den storslagna naturen" där det deskriptiva helt plötsligt förbyts i vittsyftande tolkning: "bildens kraftcentrum ligger i konflikten mellan spåren och naturen och framstår som ett rubbat jämviktsläge". Analysen avslutas med påståendet att bilderna kan "uppfattas som en skildring av kampen mellan naturen och den inbrytande kulturen i form av exploatering och industrialisering" (samtliga citat i stycket s. 159). Nu rör sig detta alltså om en bildtolkning av två fotografier som också är återgivna i boken, vilket gör att de beskrivande inslagen kanske kan tyckas överflödiga. Ändå är metoden symptomatisk för författarens vilja att så kvickt som möjligt fastslå en tolkning av bild- och textmaterial, där flera förklaringssteg verkar överhoppade. Från det deskriptiva eller refererande går författaren omedelbart över till grand theory-präglade tolkningar och drar oerhört stora växlar på ibland tämligen neutralt material.

Ett annat tolkningsproblem är avhandlingsförfattarens vilja att granska kartor utifrån ett postkolonialt perspektiv (inspirerad av J. B. Harleys vägade artikel "Deconstructing the Map" från 1992), och hans kanske lite för snabba slutsats att Lagerlöfs berättelser är rasistiska. Särskilt hennes novell "En historia från Halland" innehåller bestickande skildringar av den etniska grupp som i början av 1900-talet (och ännu i min barndoms 1970-tal) kallades för "tattare" (numera "resandefolket") och som liksom romerna försågs med kroniskt negativa karaktärsdrag som svekfullhet, lättja och en fallenhet för kriminalitet. Erlandson-Hammargren lyckas vinna några snabba poänger genom att lite braskande låta en underrubrik lyda "En rasistisk historia". Det är kanske sant att Lagerlöfs berättelse "erbjuder en [...] fullständig provkarta på de rasistiska åsikter om resandefolket som florerade vid denna tid" (s. 344), men som avhandlingsförfattaren också påpekar anspe-

lar skildringen på stereotypa uppfattningar om resandefolket som var förhärskande ”vid denna tid” och alltså i den kontext de framträdde i allmänhet inte kunde anses vara anstötliga eller kränkande. Snarare än rasistisk per se är Lagerlöfs novell ett exempel på hur fiktionens dynamik gör bruk av vardagliga stereotyper för att nå sitt syfte – att driva berättelsen till ett slut och framhålla en allmänmännisklig moral.

Som Erlandson-Hammargren också vill visa i sin avhandling spelar dessa stereotypa, etniska föreställningar dessutom en roll då det svenska fjällskapet beskrivs i årsskrifterna. Samerna figurerar med en ”ambivalens, som sträcker sig från ett klart svenskt etnocentriskt, i många fall rasistiskt synsätt, med spridda humanistiska inslag, till ett mer samecentrerat synsätt med romantiska förtecken, dock ännu inte befriat från fördomsfulla eller rasistiska undertoner” (s. 206). Förutom att stycket illustrerar Erlandson-Hammargrens ibland rätt helgarderade stil när han ska sammanfatta (eller framskapa) en tämligen komplex process, visar den – liksom Lagerlöfexemplet – på ett mer oförlöst, ideologikritisk drag i avhandlingen. Man kan i och för sig tycka att dessa inslag ger ytterligare en dimension åt ett redan mångsidigt objekt som natursyn, men de leder alltså ofta in i övertolkningarnas sankmark. I stället för att övertygas serveras läsaren tvärsäkra tolkningar som till exempel att en same placerad som storleksmärk vid en glaciärspricka ”blir en främling i sin egen miljö” (s. 161); att en ganska banal bild av Helagsfjället, plådad av Selim Birger, där en människa är placerad mitt i bilden av ett sublimt landskap, övergår till att vara ”ett argument för den speciella, skrämmande, relationen mellan exploateraren och det exploaterade, mellan det inbrytande samhället och vildmarken” (s. 229), och där Lagerlöfs Nils Holgersson-berättelse om hur kråkan Garm Vitfjäder besegrar sin motståndare Vind-Ile innebär en ”plädering för en godsägararistokratisk samhällsstruktur” (s. 326).

Som jag visat i min recension finns det visst invändningar att göra mot Erlandson-Hammargrens *Från alpromantik till hembygdromantik*, men liksom alla litteraturvetenskapliga avhandlingar har författaren att kämpa mot ett bångstyrt och mångfasetterat material. Han gör det inte lättare för sig genom att inte bara blanda sakprosa med skönlitteratur i sin historia om den svenska natursynen. Författaren kryddar också framställningen med bildmaterial som fördjupar

och stöder de slutsatser han drar, slutsatser som trots allt övertygar på grund av sin noggrannhet. Det är glädjande, tycker jag, att litteraturvetenskapens domäner på detta sätt kan utvidgas, och att inte bara skönlitterära texter kan fungera som primärmaterial när man vill studera en svunnen tids mentaliteter. STF:s artiklar har, liksom *Iter lapponicum* och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, alldeles säkert bidragit till att skapa vår uppfattning om naturen omkring oss. Det råder inget tvivel om att vår förståelse för natursynen är både vidare och djupare efter att vi tagit del av denna studie som på ett så uttömmande sätt gjort bruk av ett multimodalt material.

Håkan Sandgren

Rita Paqvalén, *Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pablensviten* (Meddelanden från avdelningen för nordisk litteratur, 16). Nordica, Helsingfors universitet. Helsingfors 2007.

Rita Paqvaléns doktorsavhandling *Kampen om Eros. Om kön och kärlek i Pablensviten* behandlar Agnes von Krusenstjernas romansvit *Fröknarna von Pahlen* som utkom i sju delar åren 1930–1935. Avhandlingen har till syfte att undersöka romanvärldens syn på kärlek, kön, sexualitet och moderskap och ställa den i relation till aktuella idéströmningar i det svenska trettioalets samhälle. Främst är det feministiskt tankegod som står i fokus för utforskningen och av avgörande betydelse är Ellen Keys banbrytande arbeten om kärlek och samlevnad som utkom under nittonhundratalets första decennium (*Lifslinjer I–III*, 1903–1906, *Kvinnorörelsen*, 1909 samt ”Missbrukad kvinnokraft”, 1896). Begreppet den Nya kvinnan är i studien centralt både som litterärt och socialt fenomen men framför allt är syftet att jämföra Pahlenromanernas gestaltning med den litterära representationen av begreppet. Modernismens och primitivismens genomslag i tidens litteratur bildar en viktig bakgrund och kartläggningen av olika begärstrianglar ur ett queerperspektiv utgör utgångspunkten i den litterära analysen och för de teoretiska diskussionerna. En konstruktivistisk uppfattning av kön och ett performativitetsteoretiskt maktperspektiv vägleder studien.

Avhandlingens inledande kapitel har rubriken ”Krusenstjernamyten” (s. 13–48). Författaren redogör för den bild av Krusenstjerna och